

УДК 347.426.6:349.41(477)

В. В. Книш, канд. юрид. наук, доцент

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
кафедра екологічного, трудового та адміністративного права,
вул. Євгена Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

А. Ф. Черногуз, здобувач

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
відділ проблем аграрного, земельного та екологічного права,
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01601, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ШКОДА», «ЗБИТКИ» ТА «ВТРАТИ» ЗА ЗЕМЕЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Поняття «шкода», «збитки» і «втрати» у земельно-правовій регуляції є одними з основних правових дефініцій, які визначають характер деліктних земельних правовідносин. Тому формування єдиного підходу до їх визначення та розуміння буде зумовлювати ефективність правової регуляції деліктних земельних правовідносин та ефективність захисту прав суб'єктів земельних правовідносин.

Ключові слова: шкода, збитки, втрати, моральна шкода, відшкодування шкоди, відшкодування збитків, відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Варто зазначити, що відшкодування шкоди, збитків та втрат сільськогосподарського виробництва має важливе значення як для суб'єктів земельних відносин, яким вони заподіяні, так і для відновлення самих земельних ресурсів. Однак ефективний підхід до врегулювання відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, збитків та втрат сільськогосподарського виробництва (деліктних земельних відносин), залежить, у першу чергу, від значення понять «шкода», «збитки» та «втрати», а також від їх співвідношення. Тому основним завданням дослідження у нашій статті є встановлення змісту вищенаведених дефініцій, а також співвідношення їх змісту між собою.

До розуміння понять «шкода», «збитки» та «втрати» в науковій та науково-популярній літературі існують різноманітні підходи. Зокрема, в Тлумачному словнику української мови за редакцією В. С. Калашника поняття «шкода» тлумачиться як «матеріальна, часом моральна втрата, якої зазнав хтось внаслідок знищення, пограбування чого-небудь, внаслідок стихійного лиха, нападу ворогів, злісного порушення порядку та ін.» [1, с. 879]. Крім того, даний термін ще тлумачиться як «матеріальні втрати; збитки. Людські жертви; втрата когось. Збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків». Також розмежовується матеріальна та моральна шкода, зокрема «матеріальна шкода — це майнові чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі. Моральна шкода — це страждання, заподіяні фізичній особі внаслідок фізичного або психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, ін. негативні наслідки морального характеру. Щось зіпсоване, ушкоджене, знівечене» [2].

Поняття «збитки» тлумачиться як «матеріальні втрати, зло, шкода, утрата, зазнавати матеріальних утрат...» [1, с. 366; 2].

Отже, проаналізувавши на співвідношення понять «шкода» та «збитки», можна зазначити, що поняття «шкода» є значно ширше за обсягом, ніж поняття «збитки», оскільки поняття «шкода» включає в себе як матеріальну, так і моральну шкоду, а поняття «збитки» передбачає лише матеріальну шкоду. Тому, на наш погляд, можна вважати, що збитки є різновидом шкоди, а саме — позначають матеріальну шкоду.

Поняття «втрати» окремо у довідково-енциклопедичній літературі не визначається, але вживається при визначенні терміну «збитки» [1, с. 366; 2]. Отже, втрати (у тому числі втрати сільськогосподарського виробництва) є однією із форм вираження збитків.

Таким чином, у філологічному (загальному) розумінні найширшим за обсягом є поняття «шкода». Поняттям «збитки» позначається матеріальна шкода як різновид загального поняття «шкода». Поняття «втрати» в основному тлумачиться як форма вираження збитків тощо.

Проте викладені у Земельному кодексі України підходи до розуміння понять «шкода», «збитки» та «втрати» мають свої особливості.

Одним із способів захисту прав на земельні ділянки відповідно до п. 3 «г» ст. 152 ЗК України є відшкодування заподіяних збитків, який може застосовуватися при усуненні будь-яких порушень прав власника на землю чи землекористувача.

І. І. Каракаш наголошує на необхідності відрізняти збитки, заподіяні винними протиправними діями, від збитків, що заподіяні безвинними правомірними діями. Збитки, заподіяні правомірними діями, підлягають відшкодуванню лише у випадках, передбачених законом. Відшкодування протиправної шкоди, на його думку, передбачене не тільки земельним, а й цивільним та екологічним законодавством [3, с. 201–202].

Отже, у чинному ЗК України в основному вживається поняття «збитки», що, на нашу думку, не відповідає положенням Конституції України. Відмова від вживання у чинному ЗК України поняття «шкода» обмежує можливості власників земельних ділянок та землекористувачів вимагати відшкодування їм моральної шкоди. Навіть посилання на норми Конституції України та Цивільного кодексу України не гарантуватиме їм можливості компенсації моральної шкоди.

Разом з тим, обсяг поняття «збитки» визначається у ст. 156 ЗК України, а саме — до цього поняття включено випадки, при настанні яких можлива компенсація цих збитків.

Відповідно до ст. 156 ЗК України, власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;

в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;

г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;

г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових угідь та чагарників у непридатний для використання стан;

д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки [4, с. 578].

Необхідність відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам також визначена у статтях 97, 101, 146, 147, 152, 155, 212 Земельного кодексу України. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюється особами, які заподіяли такі збитки, добровільно або в судовому порядку.

Сама процедура компенсації збитків, яких завдано власникам земельних ділянок та землекористувачам, врегульована Порядком визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.1993 р. № 284 з наступними змінами і доповненнями [5].

Згідно з п. 4 Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, відшкодуванню підлягають:

1. вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;

2. вартість плодоягідних та інших багаторічних насаджень;

3. вартість лісових і деревно-чагарникових насаджень;

4. вартість водних джерел (колодязів, ставків, водоймищ, свердловин тощо), зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд;

5. понесені витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проектні роботи;

6. інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи неoderжані доходи, якщо вони обґрунтовані [5].

Визначення розміру збитків вираховуються з урахуванням наступних факторів:

1. відповідно до реальної вартості майна на момент заповідання збитків;

2. проведених витрат на поліпшення якості земель з урахуванням ринкової або відновної вартості.

Поняття «втрати» за земельним законодавством України має свої особливості, які істотно відрізняються від загальноприйнятих підходів, викладених у довідково-енциклопедичній літературі. З урахуванням особливостей правового регулювання земельних відносин, у чинному ЗК України своє нормативне закріплення отримало поняття «втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва».

Відповідно до ст. 207 ЗК України до втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва належать:

1. втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ) як основного засобу виробництва в сільському господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом;

2. втрати лісових земель та чагарників в лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних з лісогосподарським виробництвом;

3. втрати, завдані обмеженням у землекористуванні (обмеження прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів);

4. втрати, завдані погіршенням якості земель внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, а також у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон [4, с. 819–820].

Відшкодування втрат передбачає компенсацію суспільству негативних наслідків соціально-економічного, екологічного характеру, що настають внаслідок переведення особливо цінних земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення до інших категорій земель, а також у разі обмеження землекористування чи погіршення якості земель як особливого національного надбання, що перебуває під особливою охороною держави.

Об'єктом суспільних відносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням зазначених втрат, є не всі землі сільськогосподарського призначення, а лише сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, перелоги, сінокоси, пасовища), лісові землі та земельні ділянки під чагарниками.

Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва компенсуються незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» [6].

Відповідно до цієї Постанови, розміри втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва визначаються на основі затверджених нормативів. Зокрема, втрати сільськогосподарського виробництва, спричинені вилученням сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ) для використання їх у цілях, не пов'язаних із веденням сільського господарства, визначаються на основі нормативів цих втрат по Автономній Республіці Крим, областях, містах Києву та Севастополю за формулою:

$$P_v = P_d \times N_v \times \frac{B_d}{B_o} \times K_{int},$$

де P_v — розмір втрат сільськогосподарського виробництва, тис. гривень; P_d — площа ділянки сільськогосподарських угідь, гектарів; N_v — норматив втрат сільськогосподарського виробництва, тис. гривень; B_d — бал бонітету ділянки сільськогосподарських угідь, що вилучається; B_o — бал бонітету сільськогосподарських угідь по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополю; K_{int} — коефіцієнт інтенсивності використання сільськогосподарських угідь (відношення показника диференціального доходу оцінки ріллі землеоцінного району, в якому відводиться земельна ділянка, до аналогічного показника в цілому по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополю) [6].

Втрати лісогосподарського виробництва, спричинені вилученням лісових угідь (вкритих лісовою рослинністю земель, незімкнутих лісових культур, лісових розсадників, плантацій, рідколісся, згаріщ, загиблих насаджень, зрубів, галявин, лісових шляхів, просік, протипожежних розривів тощо), для використання їх у цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, визначаються на основі нормативів втрат по Автономній Республіці Крим, областях, містах Києву та Севастополю за формулою:

$$P_v = P_d \times N_v \times K_i,$$

де P_v — розмір втрат лісогосподарського виробництва, тис. гривень; P_d — площа ділянки лісогосподарських угідь, що вилучається, гектарів; N_v — норматив втрат лісогосподарського виробництва, тис. гривень; K_i — коефіцієнт продуктивності лісових угідь за типами лісорослинних умов [6].

Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості земель, зумовленим впливом діяльності підприємств, установ і організацій, визначаються за формулою:

$$P_v = (1 - K) \times N_v \times P_d,$$

де P_v — розмір втрат, тис. гривень; K — коефіцієнт зниження продуктивності угіддя; N_v — середній розмір втрат з розрахунку на 1 гектар; P_d — площа ділянки, гектарів [6].

У разі повернення сільськогосподарських і лісових угідь, наданих у тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди, менш цінними розмір втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва визначається як різниця між розмірами втрат цих угідь.

Якщо сільськогосподарські і лісові угіддя надаються на умовах освоєння нових земель або поліпшення існуючих угідь, відшкодування втрат сільськогос-

подарського виробництва провадиться з урахуванням витрат на проведення цих робіт.

Відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, спричинених вилученням сільськогосподарських і лісових угідь для цілей, не пов'язаних із веденням сільського і лісового господарства, провадиться юридичними і фізичними особами в двомісячний термін після затвердження в установленому порядку проекту відведення їм земельних ділянок, а у випадках поетапного освоєння відведених угідь для добування корисних копалин відкритим способом — у міру їх фактичного надання.

Таким чином, аналіз співвідношення понять «шкода», «збитки» та «втрати» за земельним законодавством України дає змогу встановити наступні особливості:

1. У чинному ЗК України відбувається ототожнення понять «шкода» та «збитки». Як відомо, поняття «шкода» включає в себе «збитки» (матеріальну шкоду) та «моральну шкоду». Оскільки можливість відшкодування моральної шкоди у ЗК не розглядається, то обсяг поняття автоматично звужується лише до матеріальної шкоди, тобто до збитків. У зв'язку з цим у ЗК України пропонується дати нормативне визначення поняття «шкода», яка б включала в себе не лише матеріальну шкоду (збитки), а й шкоду моральну, що пов'язана з порушенням особистих (не-майнових) прав власників землі та землекористувачів, а також передбачити випадки компенсації моральної шкоди власникам землі та землекористувачам.

2. Деякі спільні риси мають поняття «збитки» та поняття «втрати сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва». До спільних рис можна віднести, по-перше, наявність шкоди, яка підлягає компенсації, по-друге — також можливість одночасної компенсації і втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, і збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам (ч. 4 ст. 207 ЗК України), а по-третє — і відшкодування збитків, і відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва виконують компенсаційну функцію.

3. Відмінності між втратами сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва та збитками можна встановити за наступними критеріями:

а) за об'єктом правовідносин — якщо компенсація збитків стосується усіх категорій земель, то відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва — лише земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення;

б) за колом суб'єктів, які мають право на компенсацію, та за метою компенсації — якщо компенсація збитків здійснюється на користь власників землі та землекористувачів, то відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва передбачає компенсацію суспільству негативних наслідків соціально-економічного, екологічного характеру, що настають внаслідок переведення особливо цінних земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення до інших категорій земель, а також у разі обмеження землекористування чи погіршення якості земель як особливого національного надбання, що перебуває під особливою охороною держави;

в) за правовими підставами та порядком їх компенсації — якщо збитки, заподіяні власникам землі та користувачам компенсуються у порядку, визначеному Главою 34, статтями 97, 101, 146, 147, 152, 155, 212 Земельного кодексу України та Постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» від 19 квітня 1993 р. № 284, то порядок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва визначений у Главі 36 ЗК України (статті 207–209) та у Постанові Кабінету Міністрів України «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 р. № 1279.

Література

1. Тлумачний словник української мови / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калаши-ка. — 2-ге вид., випр. і доп. — Х.: Прапор, 2005. — 992 с.
2. Великий Тлумачний словник української мови // *ABBYY Lingvo 12 Ukrainian Explanatory Dictionary*. — 2008.
3. *Земельне право України: Підручник / За ред. Погрібного О. О., Каракаша І. І.* — 448 с.
4. *Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар за загальною редакцією академіка АПН України Семчика В. І.* — К.: Ін Юре, 2007. — 896 с.
5. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» від 19 квітня 1993 р. № 284 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 № 21).* — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=284-93-%EF>
6. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про розміри та Порядок визначення втрат сільсько-господарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 р. № 1279 (зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.1999 р. № 2274 та Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 р. № 478).* — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1279-97-%EF>

В. В. Кныш, канд. юрид. наук, доцент

Івано-Франковський університет права імені Короля Данила Галицького,
кафедра екологічного, трудового і адміністративного права,
ул. Евгения Коновальца, 35, г. Івано-Франківськ, 76018, Україна

А. Ф. Черногуз, соискатель

научной степени канд. юрид. наук,
помощник судьи Высшего хозяйственного суда Украины

Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины,
отдел проблем аграрного, земельного и экологического права,
ул. Трёхсвятительская, 4, г. Киев, 01601, Украина

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «УЩЕРБ», «УБЫТКИ» И «ПОТЕРИ» ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Понятие «ущерб», «убытки» и «потери» в земельно-правовой регуляции являются одними из основных правовых дефиниций, которые определяют характер деликтных земельных правоотношений. Поэтому формирование единственного подхода к их определению и пониманию будет обуславливать эффективность правовой регуляции деликтных земельных правоотношений та эффективность защиты прав субъектов земельных правоотношений.

Ключевые слова: вред; убытки; потери; моральный вред; возмещение вреда; возмещение убытков; возмещение потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства.